اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيز الرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱-۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳-۲
بلال	۳
یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸-۵
اسلامی جامعه جوړول	۱۰-۸
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۳-۱۰
مساوات	۱۵-۱۳
مشوره	۱۶-۱۵
عدالت	۱۷-۱۶
فردی آزادی	۱۹-۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰-۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱-۲۰
مرسته او تعاون	۲۶-۲۱
فرد جوړول	۲۷-۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۳۲-۲۷
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰-۳۲
جود او سخا	۴۱-۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳-۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵-۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶-۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۹-۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱-۴۹
اسلامی تصوف	۵۳-۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷-۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸-۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹-۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړۍ مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنوان المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲-۶۱
اتحاد او حلول	۶۳-۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵-۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶-۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷-۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰-۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲-۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷-۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یو څه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعي په جوړولوکښې نومیږي ځو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسي یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څیړنو او مطالعو تیرکړي وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعي شروع او آغاز ګڼل کیږي. بیا هم دغه څو کرښې دیوه متجسس او دهغه دپیرو په حیث چه دعوی ولې ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګري ده لیکم.

څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعي له لارې دنالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زماني دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعری او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزیارت له اداکولو نه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکو پیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست او مرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل وموګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخو باندی ځینې علامې اینبی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومیږي چه څه دپاره؟

دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر او نظر نه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ماخذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظر په وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندني سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅوپدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدې.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه ليکل شوي اکثراًپه فرايضواو واجباتو يا ددين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندي ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسي هم دي چه دآياتو او احاديثو ترجمه ئي دومره مغلقه او پيچيده وي چه دجامعي ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه دعامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګريو علت به ئې همدغه دترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
دا کتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی اولدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتوژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا داجتماعی وجايبو او تکاليفو يادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يولړډيرعمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسيله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.
همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينې او همدردی ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب دبحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام ددين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي دفرايضو او واجباتو سره يوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ ددينداری دليل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحوباندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه دبشردسعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی دژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
داکتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره دډيروتاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او دښومثالونو په څرګندولو سره دا ثابتوي چه اسلام دخپلو پيروانو داداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډيرسودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او دا کتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغوضرورتونو او احتياجاتو داساساتو او کلياتو ډيرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنيا ته وړاندي کړه يوه داسي جامعه وه چه سياسي قدرت پکښي بې کبره او بې غروره دډير صالح خدمتگار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ريښنو او نيلو په وده او انکشاف باندي پوهيدل چه څنگه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډيره ښه رڼا اچوي اودغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تيره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول گڼي اولدغه رهگذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي د دغي جامعي د جوړونکو يعني افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته گوري چه دغه جامعه له څنگه او کوموافرادو نه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغي جامعي د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعي باندي نظر اچوی اود جامعي ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.

يعني د جامعي څيره او عکس د هغي د افرادو په څيرو کښي گوري او د افرادو څيري او عکسونه ئې په جامعي کښي مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوي يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعي او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئي راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغي حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.

د افرادو او جامعي ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقراروِل او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښي د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسي حدود او سرحد ټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود اوختم کړی د اسلامي جامعي د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدي کتاب کښي ئي ډيره ښه څيړنه شويده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توگه محوه کړی يا فردی د کتاتوري چه د کتاتورلکه لويه هيولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وگڼي او جامعه ورته، هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء اودهغه ريښي شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئي لکه هيولی د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبي کولي د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښي د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد(ص) اودهغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شوا و دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئي پدي کتاب کښي ډيرپه ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډير قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوي اسلامي ټولني کښي يوئي نادار او پريشانه اوبل ئي دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښي خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنو نه اخيستل او په نادارو ئي ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده اودغه ويش هم بايد داسي وي چه دنادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمايه اوغنا په اسلام کښي د سرکشۍ فتنې، فساد، ظلم، کبراو تکبر تومنه او منبع ښودله شويده چه دهر راز بيعدالتيو سبب گرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعيدالتۍ سره مجادله د حق حمايه او د عدالت قايمول اسلامی امر او تعليم دی نو ځکه د اسلام دين ملاکي، سرمايه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه گوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړېده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نوروبیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند اومالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې اومبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دارچه خپله سرمایه دجامعې دخیراو دخلکو دګټې دپاره په کاراچوي په اسلام کښې ډیر غښتلی حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه اونظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي اومفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیرد فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیاهم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغو ظالمانو، سردارانو اوسرکشو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو اواهدافو د پرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجرآآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم داسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه داسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی و او دیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او داسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایی دتوزیع کولو طرزهمدغو نادارو او بیوزلوته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا داسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی ددې د پاره چه نيکي په بدی او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه گاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کانو ويشتل شوي، په سولی ځوړول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سرې سرې شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقی په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنگ ته ئې لوی خدمت کړيدی، دفرد جوړښت او د ټولنې ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده اوښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وگڼل شي او د ټولنې د قربانی گډوری شي نو بيا د جامعې درونډ سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم گڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامې امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ گڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانی ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملگري کولو په معنی هم په اسلامې نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی دفرد او جامعې متضادې گټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانی ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي گټو مقدم وگاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د بريالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانی رښتيانی جذبه او ټينگه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وگرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه گټل وگڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانی افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیري اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئي قربان کړيؤ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښي دخیله نه وای د ایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبي ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردي چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعي په جوړولو کښي په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردي چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه و سلم
٥٧٠_٦٣٢ م

کله چه د وحي ورځي رانژدي شوي محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غارته ورته او په شپو شپو به ئي هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئي لیدل. دده ربتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چاپه قول ئي شپږ میاشتي دوام وکړ.
د عمر څلویښت کاله ئي چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژي په (١٧) د دوشنبي په ورځ د نبوت پیغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله ، شپږ میاشتي او اته ورځي وي او د عیسوي میلاد (٦١٠) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښي و او د (اِقرَأ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښي بي بي خدیجه، په هلکانو کښي لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښي په احرار و رجالو کښي (٣٧) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښي (زید بن حارثه) په مریانو کښي (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاأَیُّهاالْمُدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت دري کاله دوام وکړ، په دغه موده کښي به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چي (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښي لمونځ کوي ځکه ئي دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئي زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویي شوه.
په همدغه وخت کښي رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئي لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښي د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښي له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت دري کاله چه پوره شوه په (٦١٣) عیسوی کښي الله پاک رسول الله (ص) ته امرو کړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُؤمَرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ٩٤) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پري مامور کیږي او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ٢١٤) وویروه خپله ډیره نژدي قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او د اسي نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئي ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئې بدوویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تا هم د هغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبرې ئې ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داخل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولو العزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کیږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کیږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نورو ځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پریږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی وچه د دین په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډیرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډیر لږ او په ډیر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډیر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې د افرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام د ډیرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم د خاصې یادونې وړ دی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تیږه به ئې په سینه ورته کیښوده چه د کفر کلمه پرې وواېي اولات ومنات او عزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل او خپله عقیده ئې نه پرېښوله.

چاچه د مکې معظمې د سره اوړې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟

یوه ورځ چه د غه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډاریږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تا فاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېږ او د مسلمانانو شمیر لا خلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بیرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسِر فَاِنَّ مَوعِدَکُمُ الجَنَّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډیرې بیرحمی په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا خلویښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پریښود او دی ترینه یو سر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوواو و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعني بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.
ایمان دهغې عقیدی نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای لـه لوري مقدر وبولي او پس لـه مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.
صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.
بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پریوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسیږي.
دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.
اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق لـه خدای سره ټینګوي لـه بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیدا کوي.
که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې لـه الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.
په قرآن کریم کښې دا سورت: (أَرَأَیْتَ الَّذِي یُکَذِّبُ بِالدِّینِ فَذَلِكَ الَّذِي یَدُعُّ الْیَتِیمَ وَلَا یَحُضُّ عَلَی طَعَامِ الْمِسْکِینِ فَوَیْلٌ لِّلْمُصَلِّینَ الَّذِینَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِینَ هُمْ یُرَاؤُونَ وَیَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)
په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوائې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه لـه دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.
په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول(ص) ته وایي:
آیالیدلي دې دي هغه څوک چه ددین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه یتیم رټي او دمسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.
ماعون هغه ورځني کارآمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کتوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.
په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځاى ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسي معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتّىٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخارى) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدى نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم درسول الله (ص) حديث دى:(اَلمُؤمِنُ اَخُو اَلمُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دى چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پريږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابى موسىٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دى چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې ثوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړى راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض)ستايونکى ته وويل ته ئې نژدې ګاونډى (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض)وويل: په سفر کښې ئې ملګرى شوى يې چه اخلاقي مکارم ئې درته ځرګند شوى وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقوىٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلى چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړى او جګ کړى دى. ستايونکى وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل ثوک راوله چه تا پيژني.

له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:١٧٧) نيک عمل يوازې دا نه دى چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خداى او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته او لګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکى په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوى دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوى او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر داښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافى نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نوري مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائی:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووایه ! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه د بازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا د خدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډیره مینه لري او په هر چا له هر څه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که د دغو ټولو په مقابل کښې د خدای، د رسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق یاست او د غه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه د فلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله د ایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ د کتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ څوک چه له تاسو څخه د غسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده د دنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او د خدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دانه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور د باندي ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای د احکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

په اسلام کښې د خدای له حکمه مخالف حکم د چلیدو نه دی، اصلي حکومت د خدای حکومت دی د اسلام زما مداران د خدای د احکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې د خدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي د خدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْن، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ -المايده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډاريږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه
يوازې له خداى څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامى احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.
د مثال په ډول د عدالت قايمول هغه ګران کاردى چه کله د اشخاصو او کله ديوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او يو ډارن
ويرند ونکى سړى نشي کولى چه په دغسې موارد و کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو
ډاريږي يا له خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قيام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم
له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله د دغه کار جوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبى عدالتى
د مخنيوي په باب ډير تاکيد شوى دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ
لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسي د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دى
تقوى ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ
الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) اى مومنانو
او سئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخداى د پاره که څه هم ستاسو په ضررو يا ستاسي د مورو پلار
او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خداى په دوى زيات مهربان دى، پيروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.
عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي
يا بل مسلمان د مظلوميت په حال کښې ويني او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهِ
کَلَمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوى جهاد دخداى په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول
واجبات بيانول او اسلامى تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره
يادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه
حاکميت په تشريعي برخه کښې د قانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلى خوا اسلام د تهذيب النفس او روحي تزکيې
په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ريښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې
څرګندې دي.
اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه
کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګنديږي او د اسلام پيژندني په
باب ښه مرسته کوي.

اسلامى جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفى(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په
مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئې درلوده يعنى له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په
افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دې عقيده وچه نه خداى شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دى چه په دنيا کښې دى او مرګ د دهر او
زماني کاردى. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ-الجاثية آ:۲۴) ځيني نور دخداى په وجود قايل
وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک دبتانو بندګان و او هري قبيلې دځان د پاره بيل بت په خدائي منلى ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبيلي (سواع) دهذيل (يغوث) دمذحج اويمنی قبايلو (نسر) دذی الکلاع (يعوق) دهمدان (لات) دثقيف (عزی) دقريشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبيلو خدايان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دي ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پيريانو.
اخلاق اوعادات په ډير منحط حال کښي و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وقايل، لوڼي به ئي ژوندی ښخولي، غلامان دحيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسي حال کښي له دغسي شرايطولاندي چه نه نظم و اونه آئين نه يوملي حکومت و ، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسي خلکو نه يوامت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعي اساس په مدينهٔ منوره کښي کيښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصاروڅخه جوړه شوه يعني يوجزء خواران اوفقيران اوبل جزئي شتمن اوبډايان وچه په آغاز کښي ئي طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شواومينه په هرڅه غالبه شوه.
دمکي مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښي پريښودل، له خپلو ډيرونږدي عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته دبيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبي په تقاضا په ډيره مينه کورونه او ځايونه ورکړه اوپه دوی باندی ئي پيرزوينه ډيره زياته وه.
مهاجرين فقيران و اومديني ته دپرديسيانو په حيث راغله، انصارچه دمديني اصلي اوسيدونکي اوشتمن خلک و ، دوی ته ئي پخپلو کورونو کښي ځای ورکړاو خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتی چه دانصارويوه تن يوه مهاجرته وويل: زه دوه ميرمني لرم هره يوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلې.
دمهاجرينو هغه فداکاري چه داسلام ددين دپاره ئي خپل هرڅه دمکي قريشوته پريښوده او دوی يوسراو دوه غوږه مديني ته راغله او دانصارو دغه ايثارچه د اسلام په جذبه ئي مهاجرينو سره هرراز مادي اومعنوي مرستي وکړي په بل عبارت دشتمنو اونيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوي جامعي تشکيل دنن ورځي داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابريږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله(ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولی تړونونه قايم کړه. په دي ورورولی کښي عرب او عجم ، غلام اوبادار، تور اوسپين فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښي څه درزنشو اچولی.
دانصارو ايثارپه قرآن کريم کښي داسي ستايل شويدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹) يعني دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کيږي انصار پخپلوزړونوکښي څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړوي.
دا آيت هغه حال بيانوی چه ډيرمالونه د (فئي) په صورت يعني بي جنګه د رسول الله(ص) لاس ته ورغله او هغه ئي ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته پکښي برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بي برخي پاتي شوه.
دغه ويشنه په دي لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائي هم انصاروکښي څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئي مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندي کړه يوه داسي جامعه وه چه سياسي قدرت پکښي بي کبره اوبي غروره ډيرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئي هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئي بيا چاونه ليد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربنوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره و ځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی. مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې توربوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) وويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا: (خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی: (اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلَى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي: (اَيُّهَا النّاسُ اِنَّ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَاِنَّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمَ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلَىٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلَىٰ اَسوَدَ اِلَّا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت و چه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډيرلږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيروجوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) یعني هرې قريې ته موچه استازي ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کيږه په هروخت کښې مالداراو متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه ترتادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرواو نيکونو زړه لار نه پريږدو او په تاپسې نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود يا صالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدی چه په آخرت ئې باورنه درلود اوپه کفر ټينګ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډيرڅله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې خوک نه او سيږي مګر ډيرلږ کسان.

يعني عياشي اوپه عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو اوسرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.

۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هودعليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دي ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وويل مونږ هرګوره دده په رسالت ايمان لرو متکبرانو وويل مونږ په ټينګه دهغه څخه منکر يو چه تاسې پرې ايمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) دشعيب عليه السلام دقوم متکبرو سردارانو وويل: اې شعيبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ايمان راوړی له قريې څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسی او دده قوم پريږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آيت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنی لري.

الله تعالی وايي په هره قريه کښې مواکابر مجرمان پيدا کړيدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقيقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسې نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډايان ځومره منفور دي.
ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ: ١٠ او ١١) اې مومنانو! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا و ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شويدی:
(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ -التوبه آ: ١١١) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه د دوی سرا و مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورې مروي. لوځ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.
هغه بډايان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ: ٧٥) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړاو له عهده وګرځيدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيا بيا کوله حضرت محمد(ص) بيا ورته وويل ايا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مدينې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او د غه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئې وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه د غه خبر ثعلبه ته وروو رهغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او د غه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آيتونو کښې د غه راز نظام غندلی او رد کړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه دځمکې اهل طایفي طایفي چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه ترینه وژل ئې دهغوي زامن او ژوندۍ ئې پرېښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندی په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترینه ویریدل.

دا آیتونه دا راښیي چه خدای دانه خوښوي چه ثوک خلک طایفي طائفي کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که ثوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پیدا کیږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نااشناسړی دظواهرو له مخې دخلیفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمرابن الخطاب (رض) خو پرېږده دهغه ثاني عمرابن العزیز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هیڅکله ئې دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئې دمثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې دامانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې دهربني ادم دپاره یو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووایي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعنې بې لیدینه چه دالهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کیږي نورنو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسونه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم څرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه دهغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فردله رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئې خندق کینوده دهغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او دجنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډیر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې.د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډېرلږ وخت دپاره به ئې هم په کورکښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرخه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکار کښې دیوه کارګرپه حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.
د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډیر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندي خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودریږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډیر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې دیهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات داصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعني دحسن پلار وبللم اویهودي دې په خپل نامه یادکړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډیر پورته ګڼل اومریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمي لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بیخي مخالف و او هیچاځي توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج داسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زید سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و دمساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خواړه.
دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډیرشوه او هرچا اخیستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خلیفه (حضرت عمر (رض))یوه ورځ یو سړی اویوه ښځه د زنا په حال کښې ولیدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دینه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وویل: که خلیفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووینې ایا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وویل: که ته دهغوی نوم واخلې او بیا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلور شاهدان تیرنکړې نو په تاباندې (حد قذف) جاري کیږي. یعنی پدې کارکښې ته چه خلیفه یې او یو بل سړی څه فرق نلري او مساوي یاست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خلیفه ونکړی شوه چه یوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم ونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله علیه وسلم دخدای له لوري ماموریت درلود چه ددغه اصل رعایت وکړي او په هغو مواردوکښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رایه کار وکړي نه داچه خپله رایه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحمیل کړي.

دهجرت په دریم کال چه قریشو دریې زره لښکرمجهزکړ او مدینې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خیمې ودرولې چه په مدینه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طریقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظریه غوښته.

دده خپله رایه داوه چه له قریشو سره په مدینه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځایونو کښې وي او قریش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.

دمنافقانو رئیس عبدالله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډیر جوش او خروش کښې و دهغوې رایه داوه چه له مدینې نه دباندې احد ته نژدې وجنګیږي او خپل شجاعت په میدان کښې وښیي.

داکثریت فیصله همدغه وه او دهمدغې فیصلې په اساس پیغمبر (ص) له زروتنو سره له مدینې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو دريو سوه تنو سره په دې دلیل د اسلام له لښکر نه بیل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پیغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ میدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتیب کړه اوصفونه ئې برابر کړه. هلته ئې ولیده چه له یوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ویشتونکي دعبدالله بن جبیر له امرلاندې دیوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالی هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډیر تاکید وکړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښته ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت دغنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید دهغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالد بن ولید چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دووسوو او پنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راوړ، عبدالله ابن جبیر له خپلو او ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو دشا له خوا په مجاهدینو حمله وروړه. هغه قریش چه دجنګ له میدانه تښتیدلي و چه دغه عقبې حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.

ډیر مسلمانان شهیدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) دتیرې په شدید ګذارزخمی شو او یو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غبرګ په اوريدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډيرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډير شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.
دغه دميدان جنګ چه ډيرلږ مسلمانان له ډير زيات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډيرلوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډير تاکيد سره هم هغه اهم ځای پريښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پريښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ آل عمران آ: ۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّأيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډير ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشورىٰ آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غيرمسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ: ۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښو نښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ: ۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام د وهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب وخوچه دا خبره ئې یاده کړه دخدای رسول (ص) زیات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمایل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شریف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کیده او که خوار وغریب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبیق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پیغمبر دغه وینا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قایمولو مامورو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف :(وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْـــنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پیغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښې الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مسقتیم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنو پیروي مه کوه او ووایه ! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه دخدای له لورې نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښې عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه ګڼل شویده.

په سوره مایده کښې دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى —المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وایي. اوسئ دخدای دپاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پیمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یو بل آیت شریف کښې مسلمانان په وینا او خبروکولو کښې د عدل او انصاف په رعایت مامورشویدي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) یعنی په وینا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښې وایي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْــرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) یعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر یا ستاسو دمور او پلار یا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وایي: (اِنَّ اَحَبَّ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَقرَبَهُم منهُ مَجلساًاِمَامٌ عَادِلٌ وَاِنَّ اَبغَضَ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَشَدَّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته دقیامت په ورځ ډیر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډیر مبغوض دقیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکا لري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښوچارو توصیه وکړي او دبد وچاروله اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس دا سلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم اوتاسو غوندې یوشخص یم که زه دحق پیرو وم ماسره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم یم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیاپه تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب اوهیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه ریږدیدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه ترلې اود حق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه دده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وچه هرچاته یویو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اودده ځوی عبدالله ته هم یویو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو څادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل څادرهم دده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَا النَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِیعُوا) یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او رواونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: داالباس دې له کومه کړ، یوڅادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله توضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښوتوصیه اوله بدوڅخه دمنع کولوحق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه ګانوهم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اِعدِل یَا مُحَمَّدُ فَاِنَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندي دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئي چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئي غمښتل چه د دغسي ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحي په اساس وه او چاپري دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښي دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پريږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهی سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتي کيږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دي څخه معلوميږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفي په حيث يو مکلفيت ګڼل کيږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تيرشي مګر خپل مکلفيتونه پريښودی نشي او په وجايبو کښي اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښوچارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيابيائي توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښي حتمي دی او د وظيفي په حيث د هر مومن مکلفيت ګڼل کيږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني يوله بله دوستان دي چه يوبل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئي منع کوي.

په دي وظيفه کښي نارينه او ښځي يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلي ښځي يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئي راوګرزوي.

دامر معروف معنی يو اځي لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامرکولو مفهوم پکښي نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښي بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

دقرآن کريم دا آيت شريف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدي پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښي بهتر امت ياست چه دخلکو دپاره راايستل شوي ئي دنيکو کارونو امرکوئ اوله ناوړه کارونونهی کوئ يعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونوئي راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کريم چه دخدای صالح بندګان راښيي نو داسي ئي ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او دقيامت په ورځ او امرکوي په ښوچارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بيړه کوي په نيکو کښي او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښي وايي: (مَن رَاٰی منکُم مُنکراً فَلیُغَیّرَهُ بِیَدِه فَمَنّ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم يوه دچا ناوړه عمل وليد په لاس دي منع کړي که دائي له لاسه نه کيده له خپلي ژبي نه دي کاروا خلی که دائي هم نشو کولای په زړه کښي دي ترينه کرکه وکړي او ډیر ضعيف ايمان همدغه دی.

دظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان اوکه غيرله انسانه په بي ضرره حيوان باندي وي په اسلام کښي ډيربد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنيوی او دظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئي ډير زيات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډير لږ ميل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمايل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او دظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغي فتني نه چه يوازي ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پوري اختصاص نلري يعنی نوروته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم کښي که څو تنوظلم کړی وي او نوروا قلاً نصيحت هم ورته نه وي کړی اونه ئي خپله کرکه څرګنده کړي وي نودغه فتنه يوازي ظالمانو پوري تخصيص نه پيدا کوي نوروته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مي اوريدلی دي چه ويل يې: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاٰوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلٰی يَدِهِ اَوشَکَ اَن يَعُمّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو وليده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئي لاس ونه نيوه ژر ده چه عذاب ئي خدای دوی ته عام کړي.

دا هم درسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلّطَهُ اللهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حديث شريف دی: (اُنصُر اَخَاکَ ظَالِماً اَومَظلُوماً) يعنی له خپل وروروسره مرسته وکړه ظالم وي اوکه مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه دمظلوم سره خومرسته معلومه ده چه بايدله ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله(ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول اوله ظلم نه نجات ورکول دمسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان دقرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه دمظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري اوبيطرفه پاتي شي.

په دغه باب کښي ددي آيت حکم ډير صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسو لره (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګيږئ دخدای په لارکښي او دمظلومانو اومغلوبانو په نجات کښي. (چه دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرواوښځو اوکوچنيانو څخه چه وآيي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قريي څخه چه اهل ئي ظالم دی. په يو بل آيت کښي په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړشوی چه مقابلي او مقاتلي ته واوزی اوخپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹)اجازه ورکړشويده هغوته چه(نور)له دوی سره جنګ کوي ددي لامله چه په دوی ظلم شويدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادردی.

وګورئ دظلم قبلول اوظلم ته غاړه ايښودل داسلام په دين کښي نشته لکه چه په مسيحی دين کښي شته. دظلم تحمل اوپه مظلوميت قانع کيدل دظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه داسلامی اصولو خلاف ئي بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډیر ضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.
دا مطب پدې آیت کښې ډیر ښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایې و موږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایې آیا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماویٰ ده.
وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.
دتجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.
انتقام اخیستل او دبدو سزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا او قیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کیږي.
دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهورته بد ووایې:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.
دظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښې دانشته چه که چا په یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو دعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډیر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نیکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعنې په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللّٰهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بېزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
یو بل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او د سړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).
یعنی د مومنانو مثال د دوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او ناراموۍ ټول وجود په درد او ناراموۍ مبتلا کیږي.

بنـــی آدم اعضـــای یکدیگرنـــد — کـــه درآفـــرنیش زیـــک جوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزگـــار — دگـــر عضـــو هـــا را نمانـــد قـــرار

دتعاون په برخه کښې د مالي مرستي سپارښتنه زښته ډېره شویده د مال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیرمهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیرلوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث د شتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.
دا حدیث شریف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډیرښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړی؟
په قرآن کریم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سایل او محروم حق تثبت شویدی.
الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه د دوزخ اور هغه کسان غواړي چه شاپې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم دپاره.
په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنیی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چا حق ورسره نه وي.
دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان باړول او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. دا هم د الله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آيت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زيری ورکړئ ددردناک عذاب.

له دې دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د جاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او دنورو تعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا د پاک خدای ددې ستاينې وړګرځي چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ايثار له مخی ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نويوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شويده: (وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هر څوک پوهيږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښيي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ويلی دي: (اِنّ اللهَ عزّوَجلّ يقُولُ يومَ القيمَةِ يا ابنِ ادَمَ مَرِضتُ فلم تعدني ! قال يا ربِّ كيفَ اعُودُكَ وَانتَ رَبُّ العالمين؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اَن عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنی عِندَهُ؟ يا ابنِ ادَمَ ! استَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنی ! قال يا ربِّ وَكيفَ اَطعمُكَ وَانتَ رَبُّ العالمِينَ؟ قال اَمَا عَلِمتَ انکَ استَطعَمکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذلکَ عِندِی؟ يا ابنِ ادَمَ استَسقَيتُکَ فَلَم تَسقِنی !قال يا ربِّ كيفَ اَسقِيتُکَ وَانتَ رَبُّ العَالمِينَ؟ قال اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنکَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذلکَ عِندِي-رواه مسلم) يعنې الله تعالیٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنيادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمين يې. خدای ورته وايی: ته خبر نه وی چه زما فلانکی بنده مريض شو او تائې پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. اې بنيادمه ! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمين يې. الله تعالی وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ور نکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ما سره پيدا کړی وای. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنيادم وايی اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمين يی. الله تعالی وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تاورنکړی که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ما سره موندلی وای.

ددې حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اي مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه.. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسّاعِی عَلَى الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَیلَ وَالصَائِمِ النَهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دا دځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

داسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او داتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونونه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.
(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدُنیَا نَفّسَ اللّهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسّرَعَلیٰ مُعسَرِ یَسّصرَ اللّهُ عَلَیهِ فِی الـدُنیَا وَالاخِـرَه وَمَـن سَـتَرَ مُسلِمَاًسَـتَرَهُ اللّهُ فِـی الـدُنیَا وَالاخِـرَه وَاللّهُ فِـی عَـونِ العَبـدِ مَاکَانَ العَبـدُفِی عَـونِ اَخِیـهِ-عـن ابو هریره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي لـه یوه مسلمان څخه ددنیا لـه غمونو یـوغم لـرې کوي خدای لـه هغـه څخه دقیامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه پـه تنګسه کښې وي خدای پرې پـه دنیا اوآخرت کښې اساني راولي.
ځوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅوچه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه ځوک پـه خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو تـه ئې ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنّـاسِ مَـن یّنفَعُ النّـاسَ) پـه یـوه بـل حدیث شریف کښـې رسـول الله (ص) وایـي: (اَلمُـؤمِنُ الـّذِی یُخَـالِطُ النّـاسَ وَیَصبِرُعَلیٰ اَذَاهُم خَیرُمِّنَ الّذِی لَایُخَالِطُ النّصاسَ وَلَایَصبِرُعَلیٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او پـه اذیت ئې صبر نه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.
دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاتـه راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینـه غلط تعبیرونـه کړي او ویلی ئې دي چه داسلام دیـن دنورو ادیـانو پـه شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیاکښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځانومني او اجرئې پـه آخرت کښـې لـه خدایـه وغـواړي. ددوي پـه عقیده داسلام دیـن خلـک دجابرانو او ظالمانو اطاعـت تـه رابولي اوپـه مظلومیت ئې قـانع کـوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن پـه واضحو اوصریحو احکاموئې سترګې پټې کړیدي. دوی دې تـه نـه دی کتلی چه حضرت محمـد (ص) اودهغـه خلیفـه ګـانو او نـورو ربـښتینو پیروانـو عمـلاً دجـابرانو او ظالـمانو پـه مقابل کښـې څـه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟
هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت اوثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.
دظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم ځرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.
اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګوروچه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور پـه مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِینَ فِي الْبَأْسَاءِ والضَّرَّاءِ وَحِینَ الْبَـــأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه پـه سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پریښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:
(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّـــابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: پـه تاسو باندې ازمیښت کووا او امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان لـه بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.
وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډيرو سره جنګيږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړل شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شويدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبرمقام او منزلت ډيروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.
سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تير شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښې ګرځی او منزوي کيږي.
په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوا ږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچی هم بې نيشه نه وي.
سړی بايد دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خونښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډير ضرورت لري اوبيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښې کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پريږدي.
له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو دبل مقابل ګڼل کيږي خو د امقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يو ازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدی.
دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او د انتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان او يوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياد يوې کلا ياديوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعي اعتبار لري مګر په هغه صورت کښي چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بيا دغه دامان ورکړه رديدلی شي. په دغه صورت کښي که پخپله امام او اولو الامرهم امان ورکړی وي امان ئي د رد وړدی.

دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښي ډيرلوړ ښيي چه نظير به ئي ددنيا په قوانينو کښي نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښي وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښي فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښي ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښي ځيني حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښي انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډيرد مخه افرادو ته ورکړيدی او دانسان مادي او معنوي مصئونيت ئي په ښه شان تامين کړيدی.

په دغو حقوقو کښي کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډير دقت وړدی او له ډيرغور نه پکښي کار اخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښي اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئي تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت او مالی سياست په اسلام کښي:

انسان چه انسان شوی او لږ غوندي په څه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډيرولو فکر اومينې ئي په زړه او دماغ کښي غځوني کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کار ته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئي پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښي شو. د مالکيت احساس را پيدا شو او وده ئي وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وړې کيدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښي دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکر پيدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعي چارو دکارکوونکو په مورد کښي دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښي مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښي ئي ډيرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښي ونيولې اوعيب وهنرئې دواړه پکښي مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئي هم انسان ته دمالکيت حق ورکړ او هم ئي په دغه حق څه قيود او شرطونه کيښودل.

اسلام دبشر په حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټې نکړې او مال ته ئي دده اړتيا په نظر کښي ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښي ئي افراط بدو ګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دين نه دی چه دانساني غرايزو په مخکښي سد شي او بيخی ئي مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئي هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښي شته اسلام ئي محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئي کوي.

دمال او مالکيت په مسئله کښي هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښي دجماعت په وکالت دجايز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللي.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:٧) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولي یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:٣٣) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیاهم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل دبې ایانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ١٦) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بلکه دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:٧) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) دذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې دپاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډیره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتیټ و پاس منیځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیر شي هغه په وهیږي چه شیشګۍ که حلال دی شکل ئې د مرداردی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سود خوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یادا سې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند یزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولو الامرته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوند ښه کولو دپاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتى اذالم تَجِد فيه شَياً ادخَلنا عَلى كُلِّ اهلِ بَيتٍ مِن الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذِلِکَ حَتى يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) یعنې مسلمانان به له بیت المال څخه مړو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي د بډایانو په هر کور کښې به هغو مره محتاجان ننباسو او د اکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګیډه ماړه شي.

په اسلام کښې د مالکیت په باب دا آیت هم د جدي توجه وړ دی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت: ۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او د خدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ د همدغه آیت په استناد او د نبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري د قارونیت په ضد په تبلیغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولاړویو خاوروته وسپاره.

دابوذر او یو شمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه د حضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذر تبلیغ چه څو مره په شتمنو او بډایانو بد لګیده هغو مره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل.

حضرت علی او ابوذرپه دې عقیده و چه دیوه کال د نفقې د پاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.

په ډیرو نبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِیَائِهِم وَرُدّ اِلی فُقَرَائِهِم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (یَا ابنِ ادَمَ اِنّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَیرٌلکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلکَ –مسلم و ترمذي) یعنی اي بنیادمه! که مال وښندې خیر دې پکښې دی او که ئې وساتې درته شردی.

همدارنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: یَارَسُولَ الله وَکَیفَ لِی بِذالِکَ؟ قَال: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وویل دا به زما د پاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان او یا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حدیث نقلوي: (اَیُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَوٌ جَا یِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ الله تَبَارَکَ وَتَعَالَی) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعدد آیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند او د عیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزي چړچې پکښې نه وي د آسوده حالی په غندنه کښې یو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت د نوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی د ارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه د هر تغیر او تحول مخه نیسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي.

د بشري تاریخ له مطالعې نه هم دا پته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدې هم پوه شویدي چه عیاشي د صحت په لحاظ هم ډیرخطرونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی د عیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړیږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات: ۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت: ۲۷) که چیرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړې و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف و تبذیر څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو ورونه دي.

په بل آيت کښي وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښي شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان ورينښمني جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبد الرحمن بن عوف څوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او ورينښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمني پورې څيرې کړاو د دغسی معتبر او ډير شمتن صحابی څوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. دهمدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونبه شی زما او دزما عيال قوت بايد دقريشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله درسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه دمجبوريت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خوړه ترڅو چه په بازارکښې دنورو دپاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم دنورو په شان تيل خواړه او دتيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملاوتړي او قرباني ته چمتو شي.

اسلام دخپلو پيروانو دتنظيم او اداري، دتهذيب او تربيت دپاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دياناتاًمنع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هرکله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يوله بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دياناتاً موظف دی چه دصدقاتو او خيراتو نوله لارې له خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير واحسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ او په هغو وختونوکښې چه سړی له نوروسره ګډون کوي او دخولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښي شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښي له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو ځخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائې ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښي هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير ياداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښي حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند ځخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښي اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرايزو په مخکښي سد شي او بيخي ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندي عسر او حرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښي له وسع نه زيات تکليف له اوږو ځخه اخيستل شوی او په دين کښي حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسر او سختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپوري تړلي ده او سړی له دي ځخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندي دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنِکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تاباندي ستا نفس حق لري، بدن دي درباندي حق لري، او ښځه دي درباندي حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښي افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښي هم خپل ټول مال صدقه کول او دېولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت ځخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلي غاړي پوري تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښيني ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښي اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښي اعتدال ساتنه په اسلام کښي يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښي ئي نقش ډير ځرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير وحرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې د غره ختل وګڼو ويلی شو چه د غه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په د غه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګارپريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همد غه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه د ستاينې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حيث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. د خيروشر، د صلاح او فساد، د پاکۍ او ناپاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل ئې په وجود کښې د اسې خواپه خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې اوسيده د انسان وجود خوله خاورو پيدا دی مګر د اورلمبې د او بوڅپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې د وسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.
د غه عالم او عاقل موجود که د عقل او پوهې په مرسته د ژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره د اتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو د پاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که د انسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل د انسان ډيره لويه شتمني او د ټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګر له د غه دنيائي عقل سره يو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
دا عقل د دين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولوته نه دی رسيدلی.
ډير غوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او د غې سطحې ته ئې راټيټوي. ډير ښه پوهيدلی دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې او چتوي يعنی عقل متدين کوي او د دين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د د غه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کار دی چه ملاخورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړي پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځيني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سيرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانساني فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بيانوي او داڅرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب اونفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پريوتي دي مګر انساني فطرت دملايکوله خولي داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ۳۰)يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفي شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آيات ۱۹،۲۰ او ۲۱)

يعني انسان بې صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شرور ورسيده جزع وفزع کوي که خيراو د دنيا مال ئې وموندنوبياله ډيربخل نه کاراخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خيردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰) داآيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزانې ئې په برخه شي بياهم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داڅکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آيات ۶،۷) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

٥-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت۳۴) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په ختہ کښې ګډ دی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آيت ۱۱) انسان ډيربې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهواني مينې بيان شويدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سرې دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسي. نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی او عمل ته ئې نه پریږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډیر وخت اوډیر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوېې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لاري دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتیږي — نفس شیطان لره هغومره مغلوبیږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو — په مرښت نشي داکارپه لوږه کیږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني — مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژي غایه همدغه ده نوځکه — روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراءآیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبي قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډير بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډير زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يو ازې دين ئې مخه نيولی شی.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډير څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پريښوده او مديني ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه ځرګنده کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظيرئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډير يوځای بل ځای وينو او په يو زراوځوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

دا هنرندی چه خاوري څوک سره زر کا   چه زر خاوري کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاوري زرکړي او ددنيا شتمني زياته کړي مګردين ورته ددغه هنر بل اړخ ځرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاوري زرکړي او هم زرخاوري کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاوري کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي داځرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پوري تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزي ټينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګرپه دغو لوښو کښې دحيات اوبه د دين ساقي اچوي اودين دی چه داخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډير زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيري اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونوته حياتي ضرورت لرو او په ډير ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی اوپاکوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجوته رسیږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شویدی یعنی د دین ډیوه هر وخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شویدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سود خوري او چوروچپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئیل امین داوحی راوړه:

(یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِیَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له بړستنې پاڅیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام و تام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی. (رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پلیدۍ په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص)ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبارئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډیر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډیره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَیْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَیْرُ مَلُومِینَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ یُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښي ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.
په صورت اعلی کښي چه يوازي تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښي شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئي پدي شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خود لفظ او معنی په اعتبار له تزکيي سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښي پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسي سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښي خيانت کول، عهد ماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکيي معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، دخدای پاک په کتاب کښي عمومي مطالعه دا ښيي چه دتزکيي کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دي آيت کښي (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) يوازي دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.
په سورت (التغابن) کښي دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئي له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه ئي په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښي وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷- ۱۸) يعني د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښي چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکيي او طهارت سره په قرآنکريم کښي ډير ټينګ ښودل شوی يعني له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.
پليدي يوازي ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښي چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښي راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دي آيت شريف کښي (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.
په يوه بل آيت کښي هم دغه مطلب ډيرښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښي رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئي پوه کړي او پاکيزه ئي کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکيه او تطهير د دين کاردی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې د انسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کاريعني د نفس تزکيه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولۍ وخيژاوه. د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.

يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډير مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پريږدي او څومره چه زړيږي هغومره قوي کيږي.

زمانه چه کارئې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشی. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولو العزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې د ډيرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډيرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډير ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) يې له بتانو پاک کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيائي قرآن کريم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نيولو د پاره پاکي منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

د اطهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او د نفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

د ديني پوهانو له جملې څخه يو تن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم د خالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانيت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه د نفس تزکيه او د روح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِاُتَمِمّ مَكارِمِ الاَخلاَق) الله تعالى هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا ، دايثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښينول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرڅا کارندى.
يو سړى کولى شى دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري يعنى اول ئې په ځان کښې پيدا کړي بيائې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى کيدى شي چه د قلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړى نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خداى اسلامى امت په امر معروف مامو کړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهديد کړيدى چه نوروته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى ئې شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنى ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډير ګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت اوصلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دى.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت ئې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نو دشق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص)عظيم خلق دا سې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترينه نشي کيدى.
ځينې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدى لکه چه مشهوره ده چه عبدالله بن مقنع (حکيم بن عطا)دنخشب په شاوخوا کښې له يوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلورفرسنګو پورې يې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم يوه داسې وسيله راپيدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوريدل کيدى.
داوسنى علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځينې د تعجب او حيرت وړکارونه کيدى شي ددې عصر الوتکې اوفضائي بيړۍ هم دسليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معيارچه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړاو انسانيت ئې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزې په اووشرطونوکښې يو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او درسالت يانبوت دليل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کارمعجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر داچه حضرت محمدصلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده دربښتيانی ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه می چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمی چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګارسره په لسو کالوکښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه دډيرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلوډيروګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالوکښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. داکيدی شي چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې اوحلم ډيرعالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل ياخپل قاتل دمرګ دسلګيوپه وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلواحوالو کښې دغومره ضبط نفس اوپه نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات اومبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيروکولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودی ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و اوپه خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم اوسخاوت دکيفيت اوکميت په لحاظ ساري نلري، اودخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شوچه سخاوت نه وايشا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود اوسخابللی شومګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهۀ مګر دا د بيوسی په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې درلوده اوهمدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼې او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمانئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او دغني اوفقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به ئې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابهۀ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه و سلم صفوان بن امیه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابو سفیان ته ځلوېښت اوقیې سپین زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چا ته سل چا ته پنځوس او چا ته ځلوېښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه وروول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچا ته دا څرګندیږي چه په کورکښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي دکور د نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې د عربو مختلف او یوله بله مخالف قبایل چه لوښې به ئې ژوندي خښولې او ابو جهل ئې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟
دا منو چه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي او روحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنګیزاو هلا کو، دا سکندر او ناپلیون کار نه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.
په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفیانو مرسته که څه هم دخیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجاز ندی، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) تـه ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښيښنبوده او رسول الله (ص) ئې ترهرچا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دحجش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو تـه ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوى اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الويت حق لرونکي ديته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډير کشر سړى په مشرتوب ومني او د هيڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دى دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه ومونده او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړى خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامى چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امر کښې تاخير جائز و نه ګڼه او سمد لاسه ئې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينى نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپرېږي يا به دى له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې اونه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدى ځکه ئې اسامة ته وويل: که ما سره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوى نفسي او شعوري حالت بيخى بدل کړى و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامى اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغى.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

د اسلام لومړى خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده ، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړى او څنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدار سره بيا هم متواضع متقيان او دخداى دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړى شو چه حتى دابوبکر صديق(رض) د استوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولي په خپله دى خو لا پريږده هماغه وړوکى کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځاى و او څه فرق پکښې رانغى لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلى روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنى دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کاروکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و ئې ويل له دغه لوى اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امرئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخداى دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئې له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښې لـه حده زيـات غني و بيـاهم ده خپـل نفس ددنيـا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژونـدئې ډير فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئې د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک پـه شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئې ورتـه وويـل: داخه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غوارم چه ذليل او حقير ئې کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضې په اداکولو کښې ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپـل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمـه لـه بيت المال څخه اخلي اوپه قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن ياسر دکوفې والي ته ئې په مياشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته ئې يوسل درهمه او د ورځې ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف تـه يوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامي روحيې په بنا داسياست ډيربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئي که موالي هم و له هغو قريشونه ډيربنه ګڼل چه اسلامي پايه به ئې ټيټه وه او وضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښې شريک و ، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتى شو ، دابوسفيان پـزه لـه ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثر ئي وويل: داسې ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نـه و هغه پـدې ډيربنه پوهيده چه داکار دقريشو پـه سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او دياناتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيـان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو ، دځمکې وارثان او صاحبان ئي کړو ، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخي سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيربنه تشخيص کړى و او دخپلې خط مشې اصلي مرام ئي باله.

يووخت عمرابن الخطاب په مکه کښې وليدل چه دقريشو سرداران پـه ډوډۍ ناست اوخدمتګاران ورتـه ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَاثِرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) يعنى نـه ښايي چه يوقوم ځان لـه خادمانو نـه غوره وګڼي، بيـائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول او دغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئې دمکې عامل اوپه اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئې ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې اېښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری اوپه فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّٰهَ یَرفَعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابوسفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شوری په غړو کښې درته کوم یو ډیر ورمعلومیږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیاً لَوَّلَیتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای مابه ورګڼلی و. د شوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق ئې ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډیر ګران واو پلار ئې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډیرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کمیږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئې د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص د دغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائې اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده داکار نه کاوه او سمه لاره ئې نه پرېښوده هیچاته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وررور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې او نوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
دسیاست تقاضاهمدغه وه چه وررور له وررور نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې دسیاسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه او وسیله ئې غلبه حاصلوله.
یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او دیني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیداشي او فتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود او نتیجه ئې داشوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتوته کنځلې وکړي او فحش ووايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال داچه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې او رسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډ شي او دهغه وررور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان څوی دی او دخپلې مورله رسمي او قانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیربښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
داسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو او ناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائې رجعت ورته ویلی شو مګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي او داسلامي اخلاقو جرړې وباسي.
دغه معنوي او ظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ او څاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلې ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیربښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډیربښه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزیز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئي په ډیر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګي په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت اوداسې ئې وویل:
((...... زه په یوه داسې کارکښې له ازمیښت سره مخامخ شوم چه ما نه غوښته او تاسو هم دا انتخاب له لاري دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ما خپل ځان خلع کړ او تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو ای امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیا خلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدایه غاړه غړوي په چا باندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نو بیا زما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمر ابن عبدالعزیز سمدلاسه دتیرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدار په میراث پرینبی وه هغه ئې دمسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورو ایستله، کومې ځمکې چه یو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یو کاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل اوپنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل اوټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمي ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبروکښې هره یوه منې اوهغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسیږم ځکه چه زه اودغه جواهر په یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اودې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه اوبل سره جمع شوي و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیاقایم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزیز وفات شواو یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهر په خپل اهل وعیال وویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت اوعین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړ وا سلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت اوعمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له مورو پلاره ډیر ګران و او ایمان یې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیاز نه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم اوتربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددایمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډیره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښي ابوعبیده ډیر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاڅلوېښتو تنوته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښي شمیرلی و او د امین الامة لقب ئي ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښي په شام کښي د اسلامي لښکر و عمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالد بن ولید مقرر کړ او ده ته ئي ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښي هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مي هغه په تا باندې امیر کړ ته د هغه اطاعت کوه او له امرنه ئي سرمه غړوه.
ابوعبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډیرې خوښۍ ئي د غه امر ومانه او د خالد لاس لاندي د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعني دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و، هم د غه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښي د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښي ؤ او هلته ډیره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښي موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئي داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم را روان شه او ماته ځان را ورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د ده د پاره ورغوښتی دی ځکه ئي په جواب کښي خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامي لښکر یو تن یم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډیر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر او سم، امید دی چه امیرالمومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتي کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډیر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښي ثابت قدم پاتي شوي وي مګر د ابوعبیده د غه ثبات او په د غسي حال کښي د خلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډیر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډیر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي له وبا څخه وویریږي او د دولت د مشر د غه راز له لورینې ډک امر په ډیره بیړه ومني او شکرونه ئي ادا کړي.

خالد بن ولید:

د اسلام د غه مشهور فاتح چه هیڅکله ئي شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښي د عزم و تدبیر او ډیر مهارت خاوند و په شام کښي د اسلامي لښکر و قوماندان و چه د وهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئي ابوعبیده بن جراح د لښکرو مشر وټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابوعبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسي جنګیده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښي ئي په برخه شوي و او ده ته ئي دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښي د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښي د غه اخلاقي بریالیتوب ډیر نادر او نایابه دی.

امام ابوحنیفه:

د اسلامي اخلاقو په لړکښي د صداقت او راستکاری، د تقوی او پرهیزګاری یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړي وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و، یو خل امام ابوحنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرخوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرخ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هیرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه اربښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرار نشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجوسره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډیرخوند ورکاوه څکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نوپه ډیره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان دا احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده څینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګروسره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئې له دوه زره تنوسره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګروسره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زیادپه داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شویعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بیا پیل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرینښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلویښتو تنوبریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نیکان او صالحان به پریږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه ! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه ! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی اوهماغه څه ئې بیاوویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زناڅخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او وېې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زناڅخه حامله شوي یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارویوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغیر پاتې کیږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق اوتصوف یوله بله معنوي تړون لري اویوبحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئې ګڼي وايي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کیږي اوتخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړیږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام ددین منحرف اومحذر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړي او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد اوریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترینه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص اوتمیزکیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډیرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډیره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کیږي.
ایمان چه ددین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو دقیامت په ورځ اودخدای له لوري د خیر او شر په قدرباور لرل دي.
احسان چه ددین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئې حاضراوناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:
(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذاتَ یَومٍ اذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَایُرٰی عَلَیهِ اَثَرُ السَّفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلٰی رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلٰی فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمَّدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلامِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلٰهَ اِلا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَّدً رَّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلٰوةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتَحُجَّ البَیتَ اِن اِستَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَالَهُ یَسالُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِخَیرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقت !
قالَ: فَاَخبرنی عَنِ الاحسَان؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللهَ کَانکَ تَراهُ فَان لم تَکُن تَرَاهُ فَانهُ یَرَاکَ.
قالَ: فَاَخبِرنی عَنِ السَاعَة؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاَعلَمَ مِنَ السَائِل.
قالَ: اخبِرنی عَن اَمَاراتِهَا؟
قالَ: ان تَلِدَ الاَمَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ یَتَطاوَلونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ اَنطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاً ثُم
قالَ یَا عُمَر ! اَتَدری مَنِ السَایِل؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قالَ: انَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډیرې سپینې وې وېښتان ئې ډیر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګونو لګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښېښودل او وېې ویل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دي چه دا سې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که د لارې توان ئې ولرې

هغه وویل: صدقت رښتیا دې وویل.

مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دا دی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.

هغه صدقت وویل.

بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.

رسول الله (ص) وفرمایل احسان دا دی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.

پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.

هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! پوهیدې چه سایل څوک و؟

ما وویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

له دې حدیث څخه صوفیانو دا مفهوم واخیست چه جبریل علیه السلام د دین تعلیم د اسلام ایمان او احسان په بیانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې یا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسیدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هرمسلم به مومن نه وي او نه هرمومن ته د احسان په درجه قایلیدلی شو.

د اسلام او ایمان فرق په قرآن کریم کښې هم په واضح ډول وینو په سورت حجرات کښې دا آیت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آیت ۱۴). وویل د عربو بادیه نشینانو مونږ ایمان راوړی وو ایه ! (ورته) تاسو ایمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ایښې ده مسلمان شوی ئې خو ایمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دین له دغو درو درجو نه صافیانو درې شیه استخراج کړه: شریعت، طریقت، حقیقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو داصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی اوپه استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کاردی.
علم هم دصوفیانو په نظرکښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعنې دځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت اوذکر و فکر له لارې دچاپه نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اورثَهُ اللّهُ عِلمَ مَالم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) داعلم دخضرعلیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر دباطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړچه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړ چه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و اوله کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یوشمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دې سلسله ئې بالاخر. حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحقله دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړۍ مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و اوپخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته اوکه نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) اوپه منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نوحضرت عمربه د ډیراحتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو دجنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و اوپه همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی اوخلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړۍ شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه اوپه بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبروخاص کړی یم نوروبه له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم او نظر په قرآني آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلی ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ئې په توضيح او بيان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعني ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه ځرګندوي چه د شريعت لارښودنه هغه او دحقيقت داده.
همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوا لري او دا حديث: (اِذا هَمّ اَحَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه د شريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډير وضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډير تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نور مفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغير موندلی دی.
۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. دا يت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بناديي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئي پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَالَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّ اِلّا فِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

مـــــا ز قـــــــرآن مغـــــــــز را برداشـــــــــتيم   پوســــــــــت را بــــــا ديگــــــــران بگذاشــــــــتيم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دڅان دپاره دپيروی ورګني يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.

وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شواو لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ١١١).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وباښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ،جنس جايدادونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورو زرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنز کښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يو نيم ئې لا د کفر او الحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډير شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً نبه ګڼي او په ډير نبه نظر ورته ګوري ځينو خبرو ته ئې نبه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډير صوفيان غوليدلي او لاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږ دي او هلاک شوي ډير دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنی کښې غلطيدل. ځينې لار ورکي صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمينځ د عبودبت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښی چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام و منزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انا الحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غير اختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغر ئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائي خدای زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلی.

مذهبونه په اصل کښې يو راز وي او په تطبيق کښې بل راز شي که نبه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحيت د نصرانيت څخه حلوليت، د هندي مذهب څخه د بشريت فنا، د اسلامي تصوف په وروستيو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلې نيلې او ريښې يو له بله سره وتړلې.

وائي بايزيد بسطامي (ابو يزيد طيفوربن عيسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقيدې له تاثير لاندې راغلي و. او حسين بن منصور حلاج د مسيحيت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ويل او د هغه وينا وه (لآ اِلَهَ الا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی) ځينې صوفيان د شريعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسې فکرکوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.
مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوي چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز اونياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است | گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر و تو نامه خوان | نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشين | دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله ګڼي او داسې وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانين شريعت را نگهدار

دصوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډير سببونه لري چه يومهم سبب ئې سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.
تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده اوبسيط وچه په لږو خلکو پورې محدود ګڼل کيده. وروسته ئې دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.
داحرکت په دوهم اودريم هجري قرن کښې دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم اوپنځم قرن کښې ئې دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د اديانو داتحادبنه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه اواحوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:
توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کيږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً (احوال) بلل کيږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لورې دسالک زړه ته نازليږي.
دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مورڅخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوژه نو د عبدالقادر د مورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبدالقادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضاوقدر په باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ه څه غږترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولې او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلوېښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیر وحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیښکه پیښو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیښکه به ئي له خپلو جامو نه غوځه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیښو به پاځیدلی وه نو بیرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹٦ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. او د تعلیماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګوندیوته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئي اصل او طریقت ئي فرع ګانه، د ټولو خلکو مینه ئي د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الا کبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګانه چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دي طریقه کښي پیر خپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهو نو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلي سترګي پټي کړه. اول دري ځله پیر لا اله الا الله وایي او مریدئی اوري بیائي مرید وایي او پیر ورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِیماً) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله د زړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسي سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمّ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیِدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلفَ اَلفَ کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

ددي طریقي مؤسس او باني ابومدیان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رایجه کړه ځکه ئي شاذلیه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښي زیږیدلی او په ٦۵٦ هجري کښي وفات شویدی.
دا طریقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیر بنت نلري.

۷- مولویه:

د مولانا جلال الدین رومي طریقه ده چه په ٦۷۲ هجري کښي په قونیه کښې مدفون شو. ده رقص او موسیقي د ذکر په طریقه کښي شامل کړه او عالمی شهرت ئي وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخارا ته نژدې په يو ه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډيرې سختئ نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.

ددې مدرسې مميزات دادي:

د خدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه گوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَةً فِيکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وينا ؤڅخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او دد غه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:

انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيليږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

يو د علومو او معارف ادارک د يقين، گمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکراو داسې نور، دا دوه ادراکه اوس د عقلي حيات او شعوري حيات په نامه ياديږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه د صوفيانو طريقه په وجداني حيات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلي حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.

صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه د مورله گيډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې د ژوند د طريقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (١٦١ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئي واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مگر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (١٦١ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شډل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مگر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وينا وڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعني امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ٦٩٧ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مگر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اود شريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مگر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

ابو القاسم جنيد:

(په ٢٩٧ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.
دی له ډيرو لويوصوفيانو څخه و او دکتاب الله اوسنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډیربنه پوهیدلی دی او ډیره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې راپیدا شوې.

په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.

ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.

دین او مذهب هم د تطورلاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.

عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.

علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر		وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.

غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَیَّ مِن اَدَآ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدی یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِاالنَّوَافِلِ حَتّیٰ اُحِبَّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.

هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت وموند نو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هند وانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.

بايزيد بسطامی (ابو يزيد طيفور بن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار يې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډير اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انا فاعبدُونی سُبحَانِی مَا اَعظمَ شَانِی).

ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲٤٤ هـ په فارس کښې زيږيدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډيرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډير مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د انالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.

غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل ستنو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.

د خليفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد ښکاره کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار و ګاڼه.

وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.

۲- انا الحق ويل.

۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقيده.

٤- د حج په باب دده مخالف نظر.

وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په دې ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې ترينه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څوځايه ښکاره کولی شي.

ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (٤٥٠ هـ) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

د هغه وخت خلک ئې فضليت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حيران پاتې وو او ډير شهرت او محبوبيت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تير کړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په مياشت کښې يو شاذ او نادر نفسی حالت ور ته پيښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدريس نه محروم شو. قوائې ضعيفه شوه او طبيبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، رياضت او مجاهده کښې د نفس په تزکيه تير کړه او د خدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بيا له دمشق نه بيت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نيت حجاز ته لاړ او يوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډيرڅه کشف شوه. دی وايي د تصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفيه او بيا د خدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کيدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کیږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژند ګلوي ورپورې تړلی ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کیږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یوبل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غیب لیدو ته پیدا کیږي او دغه ادراک د عقل د پاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادیږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر رښتینی خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترینه زایلیږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترینه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وايي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او د نفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کیږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلي کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنافی الله مرتبې ته ورسیږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګریو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومیږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یوستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومیږي مګر هندسي دلایل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یوبل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینبه د عقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائې په تاسې یوبل حالت راشي چه دغه ویښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.
صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومیږي.
ښایې چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ویښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمایي: (الناسُ نیام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راویښیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي اوپه ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث اومناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کار اخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال اوقوت په مذهب کښې عمق اودقت په هغه اندازه وچه په خپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله اونبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اودشيعه ګانو، اسماعيليانو اوباطنيه ؤعقايد پکښې را ګډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت اوقوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.
د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پوري هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پوري تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د محسوساتو وجود د حسي ادراک د وجود اغیزه ده لکه چه د معقولو او موهومو موجوداتو وجود د عقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته د علم د پاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین او علم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواتر په وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجود لري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړ شي او په سترګوئې ووینی نو علم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي او عقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.
همدغه سړی چه د کعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته د دې بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته د حق الیقین علم ویل کیږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. د عین الیقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیدا شي، د حق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی د مشهود امر په باطن او حقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي او دریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. د تقوی په باب وایي: د عوامو تقوی په ژبه ده، د خواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: د عوامو صدق په اقوالو کښې، د خواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: د قول تقلیدي ایمان، د فهم استدلالي ایمان، د معرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
د مقلد مؤمن، د مستدل مؤمن او د عارف مؤمن ایمان د مومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهور کښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام د دیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي او صوفیانو ده ته د شیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
د بحث او تحقیق خاوندان وایي: د دې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه او تصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې د صوفیانو طریقې خپرې کړې.
د دې مدرسې پیروان عالم د الله تعالی د وجود مظهر بولي چه د دې مظاهرو شاته یو حقیقت موجود دی لکه چه د عقایدو او مذاهبو ترشا هم یو حقیقت وجود لري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه د شریعت له ظواهرو نه هغه خوا ځای لري هغه د شریعت باطن او د شریعت روح دی.
دوی د الله تعالی په کتاب او نبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګر نوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.
شعراني په دغه مورد کښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بیان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوي د علم جز بولي.
ابن عربي وایي: د کتاب الله او سنتو تفسیر چه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت او حدیث د خلکو د فهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهیم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نبوي حديث شريف كښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو اويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅكله نوى شريعت نه راوړي بلكه په كتاب او سنت كښې نوى فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقيقت كښې يو شى ګڼي چه هغه د الله تعالى حق وجود دى يعني الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.

د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل كلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دى ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور كړ چه لومړى مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق كښې په ۶۳۸ هجري كښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب د كامل انسان په حقيقت بنا كړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دى په هر موجود كښې د خداى يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دى چه ټول الهى صفات پكښې هغه وخت تجلى كوي چه د خداى پاك په وحدانيت مستغرق شي، د انسان كامل اصطلاح له همدې ځخه نشات كړيدى او اساسى ځاى ئې نيولى دى.

ابن عربي په خپل كتاب (فصوص الحكم) كښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع كښې اكمل موجود دى ځكه اول او آخر ګڼل شويدى. دى هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستى نبي (خاتم النبيين) هم دى دى.

پدې كتاب باندې ډيرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليكلي دي، په دغه موضوع كښې لومړنى مرجع همدغه كتاب دى.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ كتابونه او رسالې ليكلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه كتابونه (فصوص الحكم - فتوحات مكيه) د وحدة الوجود او انسان كامل په موضوع كښې لومړنى اهميت لري.

ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي كړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو كښې دده مديون او مرهون دى.

دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور كړي چه په راس كښې ئې (سپينوز - او هګل) واقع دي.

سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو ځخه دى او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړى تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث كوي.

شيخ محى الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه كښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې كيښود چه ډير پيروان ئې پيدا كړه.

دده دا بيتونه د دغه مفهوم ډير ښه اداكوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبي — اذا لم يكن ديني الى دينه دان
فاصبح قلبي قابل كل صورة — فمرعى الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وكعبة وطايف — والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت — ركائبه فللحب ديني وايماني

مطلب ئې دا دى چه پخوا به كه د چا دين زما دين ته نزدې نه و نو زه به ئې منكر وم. او س مې زړه هر صورت قبلوي د غزالانو ورشو، د رهبانانو د پاره دير، د بتانو د پاره معبد، د طواف كوونكو د پاره كعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دى. هرې خواته چه مخه كوم دين مى د محبت دين دى او ايمان مې هم محبت دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښي په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښي بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه يو داسي سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئي په اسلامی عرفان کښي خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهري په جامعه کښي دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته(ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: ژه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښي شته په بل ثقافت کښي نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښي تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښي ئي مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښي د ډير عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئي ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښي شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونوکښي داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښي ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړ يعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنيادټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښي توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښي نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري ياتصوف مقيدکوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقي پيداکولو اونوروحقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښي داحديثونه د ذکر وړدي:
۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلي دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِيَامِ الدَهرِ) يعنی دشپي ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه اودا به ستادپاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله(ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.
٢- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشوکښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه اوهغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه اود شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همد غسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم دربانديې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو برياليي کيږي له څينو آيتونو سره ظاهرآموافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:
١-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ٥٠) ترجمه: و وايه نه وايم تاسوته ماسره دخدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
٢-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ٥٩) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
٣-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت٦٥) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوڅيني بندګان په څينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهودله اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.
دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي اوهغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی اوعالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دی. لکه چه تصوف دزمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئي تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئي دی. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفيتوب ددنيا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړيني جامې اغوندي اوپخوائي هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډير تفاوت لري.
چيرته هغه شډله زيږه صوفيانه شړۍ چيرته دا د پت نفيس وړين ټوکر چه بې بډايانوئي بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهيزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهيزاو هغه پرهيز يونشوګڼلی. هغه له خوندنو اومزو پرهيز کاوه اودی له بيخونده اوبې مزې شيانو پرهيزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زيره اوجاموکښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نيازه و او دی هم. خوهغه داستغنا په وجه او دی د ډيرې غنا په وجه. هغه دنياته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په وينه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عيش وعشرت.
دپرون صوفي لکه ديوجانس دسکندر سيوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر دنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډيره فاصله لري. يو زراوڅو سوه کاله بعدڅه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل کښې ئې يوازې د عبادت جنبه عادت ګرځيدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبيق وړ نه ګڼل کيږي او اصلي منظور يې له نظره لويدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غيرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هيوادو کښې اسلام سياسي شوی او د سياسي مصلحت پاسباني کوي.
ډيرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدو کښې د سياسي اسلام حمايت او رعايت ترهغه حده کړی چه د سياست او سياسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار ا ومطلق العنانی سره ئې مبارزه او مجادله کوله.
هو ! دا روحيه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډيرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډير مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخيستې او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپيدا شوه او دصحيح اوغلط تشخيص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربيره په دې ځينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاروا خيست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ ، او د عمل په ژبه ئې دا وښوده چه له اسلام نه هرڅه جوړيدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قاديانيت دجعلي اسلام يوه ښکاره نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقايدوظهور د خلفای راشدينونه وروسته شروع شوا وعلاوه د شيعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې اوتفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امويانو اوعباسيانو په وخت کښې دمتکلمينو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله اوبله اشعريه يا اشاعره بلل کيږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو اواستدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبر او اختیار، معاد، ایمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات د پاره عقلي دلایل پیدا کول د دغو دلایلو راغونډول، تصنیف او تالیف د علم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډیره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو یو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعني له مونږ څخه لیرې او بیل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د یوه بل شاګرد عمرو بن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې د صوفي شاګرد معتزلي شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله د متکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آیتونو تاویل او تفسیر نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو د کبیره ګناهونو مرتکبین کافر ګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډیر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفر او ایمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه د منزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفین واقعه او داسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته را او وښتل.
د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.
د معتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیده په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیار کړ. ده وویل زه د خدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او د حدیثو امامانو ئې روایت کړی دی.
اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلي شاګرد و. اشعریه په حقیقت کښې د کوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.
علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډیره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.
متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلري او ځینې ئې که ډیر مخالف ندي ډیر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)
ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.
جنید مشهور صوفي یوه ورځ په لاره تیریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلي دلایلو ثابتوي جنید وویل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبٌ) یعنې هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقایدو کښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.
د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهي ټینګ طرفدار و امر ئي وکړچه اسلامي پوهان د اسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئي ردکړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئي ډیر کتابونه ولیکل.
له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئي رویه سخته وه مګر ډیر ژرئې په یوه خبره علم کلام ته نظربنه شو او علاقه ئي ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیرې د اسلام اثبات په دلیل اوبرهان کولی شئ یو عالم راولیږئ که زه ئي قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشید یوفقیه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یونماینده وټاکل شوچه فقیه ته ئي وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماینده وویل: آیا دځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.
فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بد ګڼو.
هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئي معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئي درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئي اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډیرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.
دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقایدو کښې ئي ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړیدي اوګنهګاران ئې په زجراوعذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بدیوسزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی اوکولی شي چه مطیع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئي خبر راکړی دروغجن شي (العیاذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکۍ له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنى حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ او ازغږيدل او د اسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندى بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شى نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستى عمل اعتبار لري او محوه شوى عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنى (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانى نيک عملونه له مينځه ځى او بس. لکه چه الله تعالى فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که ځوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه د اسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکى پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د ځانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ورمومي.

معتزله وايي: د شفاعت معنى دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنى ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خداى ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدى او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنى افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِه البقره آيت ۲۵۵) يعني ځوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دوی دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کار معنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قید ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وایي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعني نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه منې ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکوته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُـوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعني وو ایه نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هر کله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکو ته وو ایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنی وو ایه ! مالک نه یم د ځان دپاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړې وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسید له ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وو ایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکردي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دامنی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول ددې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له ربنتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانولکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتې د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له څا نه راویستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که وو ایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کارنشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان ترآخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په روستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وا و په مختلفو نومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې ربنتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډیرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زماني د غومره ډیر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډیر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څو مره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوي راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخري زماني ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیاهم ویلی شو چه په دین کښې د زماني همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخري زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخري زماني دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووایي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیاهم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور د اجتهادي سهوي په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کیږي او کله حق ته رسیږي یعني دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رابښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون ثرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يوتن دلسوتنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتې مو سپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي اوخدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرويعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً اوروحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی اوعلت ئې هم د زماني تغيير وبنودل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي اويوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library